

**ומתוק החושך: על נחושת ונהר, ספר השירים של נעמה שקד**  
**הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשע"ג**

מאת יהודה ליבס

יש שְׁאָדָם מְצַטֵּעַר, אִם צָרָה חֲדָשָׁה מְצִיקָה לוֹ, / פֶּחַד נּוֹפֵל בְּלִבּוֹ, אֲבָל אִם  
 מְשׁוֹרֵר נֶעַר-מוֹזוֹת / אִז יִתְנֶה מַעֲשִׂים, פְּעָלֵי אֲנָשִׁים מִימֵי-קֶדֶם, / אֵת הָאֵלִים  
 הַבְּרוּכִים אֲשֶׁר מְשַׁכְּנֵם בְּאוּלִימְפוּס, / תִּכְף כָּל-עֶצֶב יִשְׁכַּח הוּא, וְכָל דְּאָגָה לֹא  
 יִזְכֹּר עוֹד, / מִתְנוּתִיהֶן שֶׁל אֵלוֹת מֵהַר דְּעֵתוֹ אִז תִּסְחָנָה.

במלים אלה (בתרגומי) מתאר המשורר היווני הסיודוס, בפתיחה ל'תולדות האלים', ראשית שירת המערב שהשתמרה בידינו, את תכלית השירה, שהיא בעיניו התגברות על כל צרה בעליה למחוזות של מיתוס. תכלית זו, כך נראה, מקוימת להפליא בקובץ השירים שלפנינו. נעמה שקד בונה כאן עולם מיתי מפליא מתוך רגעי חיים שרובם ממש אינם קלים, ובהם משפיעה המשוררת חיים נוספים, הנשאבים גם מעומק חוויותיה הנפשיות, גם ממראות הטבע, וכן מן השפה העברית שהיא שולטת בה ביד אומן (בעניין זה כדאי לשים לב אף ל'הערת העורכת' בעמוד השער של הספר: 'על פי בקשת המחברת, המילים "רחם" [עמ' 20, 33] ו"חרס" [עמ' 55] שינו את מינן הדקדוקי המקובל'. בת שחוק עשויה לעלות על שפתי הקורא המשווה בנפשו את הוויכוחים שבוודאי התנהלו על כך עם העורכת, לאה שניר).

אך את עיקר החומר למיתוס האישי נטלה נעמה מן האוצר הכללי אשר לעם היהודי, ומי שרחוק ממנו יתקשה יותר בהבנת השירים. הקול הנשמע כאן הוא קולה של תלמידת חכמים ובת בית מעמיקה במכמני מקורות היהדות, אשר, עם זאת, יחסיה עם דת ישראל אינם פשוטים. כך אפשר ללמוד מן השיר 'בגוף הנפתח משתאה' (עמ' 54), המתאר איך הדת, המתקלפת ואף מחולנת אצל המשוררת, חוזרת ומקבלת 'קומה שלמה' (מונח שאותו אימצה נעמה מספרות הקבלה) של דתיות אחרת, יותר פנימית ואישית: 'בְּתוֹךְ הַטִּיחַ הַנִּקְלָף שֶׁל הַחַיִּים / הַדְּתִיִּים שְׁלִי נִבְנִית קוֹמָה / שְׁלִמָה רַכָּה שֶׁל אֶהְבֶּה שָׁל / אֱלֹהִים חַיִּים, בְּדַבּוֹר הַפְּנִימִי, בְּעֶצְצִים / בְּגוֹף הַנִּפְתָּח מְשִׁתָּאָה // לְשׁוֹב בְּשִׂאֵלָה / שְׁלִמָה / לְפָנַי, עִם יְדֵי הַמְּלֵאוֹת דְּבִשׁ / וּמוֹסִיקָה סְדוּקָה / וְחֶטָּא / וְדְבָרִים נְחוּמִים'.

הציורים המיתיים, המשקפים צדדים שונים בחיי המשוררת ובנפשה וכן את עולמה הרוחני, ממלאים את הספר. בשיר הראשון ניפגש בדג מיוחד מבידידות הנחבט אל קירות בָּאָר סְתוּמָה. בזו אגב כלול גם כעין ביאור מיתי של המשפט 'כָּל זֶה לֹא בָּאָר' המובא לפניה, שהוא מצדו מוסיף על הסגנון הברסלבי של הבית שלפניו, שממנו אפשר ללמוד על מה מדובר: 'ובחינת הולדת הנפש / והוא בחינת גידול הנפש'.

כיוצא בכך גם בשיר השני, שהוא אפוס נפשי וחלומי על 'מסע וסוס אדום', וכן גם בשיר הרביעי, שבו מתואר איך בברכת הבדלה 'בין חֲשֵׁכָה

לְחֶשְׁכָּה, אוֹחֶזֶת הַמְשׁוֹרֶרֶת לֹא רַק בְּכֹס הַכְּבֵדָה וְהַרְעֵדֶת אֲלֵא גַם בְּלֵב, הַדּוּמָה לַחֲתֻלְתוֹל חוֹלָה.

סִיבַת הַצֶּעַר בַּעַת הַהִבְדֵּלָה הוּא מוֹת אָדָם קָרוֹב בְּשֵׁם דּוֹד, שִׁיִּצְאָה נִשְׁמָתוֹ בַּשַּׁבָּת (כְּמוֹ דּוֹד הַמֶּלֶךְ), אַךְ פָּחוֹת מִפּוֹרֵשׁ הוּא מִקּוֹר הַצֶּעַר שֶׁבְּבִסִּיס שִׁירִים אַחֵרִים, וְלִהְבֵּנָתוֹ יֵשׁ לְבַחוֹן אֶת מְרִכְיָבִי הַמִּיתוֹס הַמְצִייר אוֹתוֹ (וְהַמְשַׁמֵּשׁ גַּם, בְּמִקְצֵת, לְהַשְׁכַּחְתּוֹ וְהַשְׁכַּחְתּוֹ). נִעִיין לְדוּגְמָה בְּשִׁיר הַשְּׁלִישִׁי, 'צֵר', הַבְּנוֹי עַל הַפְּסוּקָה: 'וַיֵּאמֶר דָּוִד אֶל גֹּד צֵר לִי מֵאֲדָן נִפְלָה נָא בְּיַד ה' כִּי רַבִּים רַחֲמָיו' (ש"ב, כד, יד): 'צֵר לִי מֵאֲדָנִי / אֲנִי נּוֹפֵלֶת וְנּוֹפֵלֶת / וְנִקְיָה הַנְּשִׁימָה / צֵר / נִחְנַק – כָּלָה - / אֲנִי נּוֹפֵלֶת בְּיַד הַגְּדוֹלָה הַפְּתוּחָה / וַאֲיִן מִי שִׁיחֲזִיק בִּי'.

הַצִּירוֹף 'בִּיד ה'" מִתְפָּרֵשׁ כְּאֵן מִלּוּלִית וְהוֹפֵךְ לְמִיתוֹס. בַּעֲזַרַת דִּיוֹק לְשׁוֹנֵי מִשְׁתַּנָּה אֶף הַנְּפִילָה: לֹא עַל-יַדֵּי הָאֵל וְלֹא אֵל תּוֹךְ יָדוֹ, זֹו נְפִילָה בְּתוֹךְ הַיָּד, מִמְּנָה וְבָה. יָד הָאֱלֹהִים הַגְּדוֹלָה וְהַפְּתוּחָה מֵאַבְדַּת כְּאֵן אֶת דִּימוּיָה הַחִיּוּבִי (הַמוֹכֵר לְמִשַׁל מְבֻרַכַת הַמְזוֹן), וְרַחֲמָיו הַרְבִּים הוֹפְכִים לְרַחֵם גְּדוֹל וּמִבְעִית (רַחֵם כִּזָּה מִתּוֹאֵר גַּם בְּשִׁירִים אַחֵרִים בְּקוּבָץ). כִּשֶׁהַנְּפִילָה מִתְרַחֶשֶׁת בְּתוֹךְ הַיָּד, אֵינן כֹּבֵר מֵהַ שִׁיעוֹר וַיֵּאחֶז, וְרוֹחֵב הַיָּד רַק מִגְּבִיר אֶת צְרוֹת הַנְּשִׁימָה. גַּם רַקֵּעַ הַפְּסוּקָה הַמִּקְרָאִי, שֶׁבַעֲטִיו נִפְלוּ שְׁבַעִים אֵלֶּף אִישׁ, מוֹסִיף נּוֹפֵךְ מִשְׁלוֹ, וְכֵן גַּם הַרִיטוּאֵל שֶׁל נְפִילַת אֲפִיִים בְּתִפְלִיָה, שֶׁבַעֲת בִּיצוּעוֹ אוֹמְרִים פְּסוּקָה זֶה מִשְׁמוּאֵל. לְפִי הַקְּבֵלָה בְּנְפִילַת אֲפִיִים מִתְכוּוֹן אָדָם לְמִסוֹר עֲצָמוֹ לְמִיתָה.

פְּשָׁרָה הַקְּשָׁה שֶׁל הַמְצוּקָה מִתְבַּרֵּר יוֹתֵר בְּשִׁיר הַשִּׁישִׁי 'אִישָׁה בְּבֵית מְמוּלָךְ': 'מֵהַ מְבֻקֵּעַ תַּחַת סֹף / הַדְּלֵת. הֵי רִי הַסְּבִירָה שֵׁ / דֵּי לָהּ בְּדִל"ת אֲמוֹת שֶׁל חֵלּוֹן / עִם בְּרוּשׁ, שְׁדָה, עֲשָׂבִים וְכָלָה / (שֶׁהַלֵּב תַּחֲבוֹב בְּאֶבְנֵי קְפֵתָק) / הֵנָּה – שֶׁמֶשׁ מְעָרֵב מְרַבֵּצָה הוֹפְעָה / פּוֹךְ סֶלְעִיו נּוֹגֶהֶת / הַבְּרוּשׁ בְּדִבְקוֹת מְתַנוּעָע, כְּמַעַט / לּוֹמֵר: מְתַפְּלֵל. / שׁוֹטָה! אֲשָׁה בְּבֵית מְמוּלָךְ / טוֹבַעַת'.

כְּאֵן הָאִשָּׁה עֲצָמָה הִיא הָאִשְׁמָה בְּמִצּוּקָתָה, מֵהַ שְׁכַלֵּל וְכַלֵּל אֵינּוֹ מִפְּחִית מִן הַכָּאֵב. זֹו הִיא שְׁמִסְבִּירָה לְעֲצָמָה וְלִשְׁכֵנִיָה שְׁטוֹב לָהּ בְּבִדִּידוֹתָה. אֵינן צוֹרֵךְ בְּדִלַת שֶׁתְּקַשֵּׁר אֶל הָעוֹלָם הַחִיצוֹנִי, וְהִיא נְבַהֵלֶת אֲפִילוֹ מִמַּעַטְפַת מִכְתָּב הַמוֹחֲדֶרֶת תַּחַת הַסֹּף, שֶׁמֵּא יִפְרוֹץ מִשְׁהוֹ פְּנִימָה. דֵּי בְּדִל"ת אֲמוֹת שֶׁל חֵלּוֹן, שֶׁהִרִי אֶף בּוֹ יֵשׁ חוּץ וְטַבַּע, וְאֲפִילוֹ הַפְּעָה תִּיאֲטְרוֹנִית שֶׁל הַשֶּׁמֶשׁ, גְּבַרַת עִם פּוֹךְ 'הַמְרַבֵּצָה הוֹפְעָה', כְּפִי שֶׁבַחְרָה הַמְשׁוֹרֶרֶת לְתַאֵר זֹאת בְּלִשׁוֹן הַשׁוֹנֵה בְּמִפְגִיעַ מִשְׁאֵר לְשׁוֹנוֹת שִׁירָתָה, בְּנִיסִיּוֹן לְשִׁכְנַע טוֹב יוֹתֵר בְּאֲמִצְעוֹת לְשׁוֹן עַמֻּמִּית, שֶׁהַכּוֹל נִהְדֵר. בְּמִשְׁתַּמֵּעַ אֶף תּוֹרָה וּמִצְוּוֹת יֵשׁ לָהּ בְּחִדְרָה הַסְּגוּרָה, וְהִרִי בִּימִינוֹ, זְמַן הַגְּלוּת, אֶף בְּשִׁבִיל הָאֵל זֶה הַטוֹב הַיְחִיד שְׁנוֹתֵר. כֵּךְ אֲפִשֵׁר לְלַמּוֹד כְּאֵן מִן הַרְמֵז הַלְּשׁוֹנִי לְדַבְרֵי הַתְּלַמּוּד, בְּבִלִי, בְּרַכּוֹת ח ע"א: 'מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֵינן לוֹ לְהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֲלֵא אַרְבַּע אֲמוֹת שֶׁל הַלְּכָה'.

אֲשִׁלִּיָה זֹו מְלוּוָה אֶת הַקּוֹרָא הַתְּמִים כְּמַעַט עַד לְסוֹף הַשִּׁיר (אוֹמְנָם קִצַּת מוֹפְרַת הִיא קוֹדֵם זְמַנָּה בְּשׁוֹרָה שֶׁבְּסוֹגְרִיִים, עַל הַלֵּב הַתַּחֲבוֹב כְּפֵתָק בְּאַבְנִים, שֶׁלְטַעֲמֵי מוֹטָב הִיָּה בְּלַעֲדִיָּה). אֲנִי נוֹטִים לְהַסְכִּים עִם הַבְּרוּשׁ הַמְתַפְּלֵל בְּחֵלּוֹן, וּמִשְׁתַּתְּפִים עִמוֹ בְּהַנְחָה הַשְּׁקֵרִית שֶׁהַכּוֹל בְּסִדֵּר. מֵאַחַר שֶׁאֵינן צוֹרֵךְ לְדַאֵוֹג לְדַמוֹת הַדּוּבֵרֶת, פְּטוּרִים אֲנִי לְעֲצָמָנוּ, וּמְרוֹצִים מֵהִיּוֹתָנוּ חִסִּידִים הַמְתַפְּלֵלִים בִּירַת שָׁמַיִם. וַאֲזֵי מִטִּיחָה הַמְשׁוֹרֶרֶת בְּבְרוּשׁ וּבְקוֹרָא כְּאֶחָד אֶת זַעֲקָתָה לְעִזְרָה: 'שׁוֹטָה: אֲשָׁה בְּבֵית מְמוּלָךְ טוֹבַעַת'. זַעֲקָה זֹו מִסְתַּבְּרַת עַל פִּי דַבְרֵי הַתְּלַמּוּד, סוֹטָה כֵּא

ע"ב (בתרגום): 'מהו חסיד שוטה? כגון זה שבשעה שאשה טובעת בנהר אומר הוא שאין דרך ארץ להסתכל בה ולהצילה!'

אך דומה שגם האשה עצמה נוטלת חלק בחסידות השוטה, וגם גינוני צניעות ומוסכמות מקשים עליה לקרוא לעזרה. כך אפשר ללמוד מן השורה האחרונה והקשה בשיר 'או להיות כְּעֵץ' (עמ' 30): העץ מעורר קנאה כי מצויה בו 'בְּדִידוֹת שְׁאִין עֲמָה קֵלוֹן'.

הדיכוטומיה דלעיל שבין פנים לחוץ, רווחת ברבים משירי הקובץ ומתגלה אף בשמו החזק: 'נחושת ונהר', צירוף שמופיע בשיר הקצר בסוף הספר (הצירוף 'נחושת ונהר' מעורר עניין גם במצלול שלו, שהרי רגיל יותר בעברית צירוף מסוג 'נהר ונחושת', המסתיים במלה ארוכה). דומה שהנחושת מייצגת את האישי והנקבי (נחושת נקבה היא גם לפי המין הדקדוקי וגם לפי הטעמתה המלעילית) ואת הפנים הקשה והאפל. היא בוערת בזיו דמדומים (עמ' 15) וקולה רך ומועם (עמ' 48). הנהר שלעומתה, הזכרי והזוהר, הוא הכמיהה חוצה, והוא שעתיד (בע"ה) לנהור עליה וממנה, כשהוא פותח את הסתום וזורם לארבע הרוחות, כנהר שיוצא מעדן, לפי תיאוריו בספר הזוהר (עמ' 46, 62, 73, 74). אומנם הזרימה החוצה גם היא דו-פרצופית: גם מנקה ומטהרת וגם מכלה, כדם מחזור האשה השופע חוצה עם התינוק שלא נולד, מה שמזכיר למחברת את ציפור טהרת המצורע המשולחת על השדה כשהיא טבולה בדם ציפור שחוטה (עמ' 22) לפי התיאור בויקרא פרק יד, וקשה להחליט מי בשירנו דומה לציפור החיה ומי היא השחוטה, האם או הוולד.

מקוצר המצע שהוקצב לרשימה זו, אחתום כאן בעוד שיר קצר: 'ומתוק החושך לעיניים' (עמ' 53), ואף בדבר טוב. מהיפוך הפסוק 'ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש' (קהלת יא, ז), נלמד שלעתים מתוק וטוב הוא החושך (ראה גם בעמ' 70), ואף הבדידות. השיר מתאר את הנועם המיסטי ששרה על עיני המשוררת בעת נסיעה לילית, כאשר יצאה מאורות הכרך והמולתו אל השקט והחשכה בהרים, במקום שגם הנהר אפל הוא: 'ומתוק החֶשֶׁךְ לְעֵינַיִם בְּשָׁעָה שֶׁהֵן נוֹסְעוֹת מִפְּנֵי הָעִיר / לְבֹא בֵּין הַהָרִים הַחֲשֵׁכִים וְהַדֶּרֶךְ הַיָּהוּר אֶפֶל / בְּתוֹךְ גְּדוֹלוֹת וְאֶפְלוֹת / וְהָעֵינַיִם יְכוֹלוֹת לָנוּחַ וְהָעֵינַיִם נִפְתָּחוֹת אֶל הַנְּהָר וְהָעֵינַיִם / אֶז נַעֲצָמוֹת מֵאֵד'.